Tolkkua työelämään

Kun ei kiitoksella elä

Itsensätyöllistäjän asemasta

Li Andersson & Anna Kontula

vasemmisto
vänstern

Ulkoasu: Anna Kalso
Taitto: Aaron Kallinen
Paino: Laser-Paino, Helsinki

Julkaistu Helsingissä 5.10.2016

Johdanto

Yhteiskunnat muodostuvat miniyhteisöistä, joissa ihmiset toimivat aktiivisesti oman ja lähipiirinsä hyvinvoinnin eteen. Missä ikinä tätä lajia asustaakin, sieltä kaikuvat hoivan, nikkaroinnin, työstön ja kokkaamisen äänet.

Koska sitä me ihmiset luonnostaan olemme, perin puuhakkaita.

Mutta palkkatyö tai yrittäminen, ne eivät tule geeniperimästä. Ne ovat tietyn historiallisen hetken tapoja nimetä ja organisoida ihmisen työtä - kelpo tapoja, mutta kuitenkin vain vaihtoehtoja muiden joukossa. Edes modernin maailman vakaimpina vuosina ne eivät ole kattaneet kuin osan inhimillisestä työpanoksesta.

Ja nyt työ etsii jälleen uutta muotoa. Yksi tämän murroksen synnyttämistä ilmiöistä ovat itsensätyöllistäjät. Heissä on pikkuisen yrittäjää ja vähän palkkatyöläistä, mutta myös jotain ihan muuta – ja he saavat jo olemassaolollaan viranomaisjärjestel-

> “Monet freelancerit myyvät osaamistaan palkkaa tai palkkiota vastaan, jolloin heidän statuksensa valuu kohti palkansaajan asemaa.”

mämme hämilleen. Dilemma on kutakuinkin sama kuin se, laittaako nelikulmainen palikka pyöreään vai tähdenmuotoiseen reikään.

Itsensätyöllistäjät muistuttavat siitä, että poliitikkojen on aika kääriä hihat. Kun työ muuttuu, on siihen kytkeytyvien viranomaisrakenteiden muutettava.

Kuka on itsensätyöllistäjä?

Vuosikymmenten ajan on suomalainen työelämä jäsentynyt työnantaja-yrittäjän ja palkansaajan väliselle jännitteelle. Näiden työmarkkinaosapuolten välissä on toki aina sukkuloinut myös yksinyrittäjiä, mutta isoissa pöydissä heitä ei oikein ole huomattu. Yksinyrittäjällä ei ole ollut tuolia kolmikantaneuvotteluissa, eikä heitä ennen vuosituhannen vaihdetta edes tilastoitu.

Kun suomalaista hyvinvointivaltiota rakennettiin, ei kukaan muistanut pienen yrittäjän olemassaoloa. Tai jos muisti, ei siitä niin välittänyt. Nyt on sitten käynyt selväksi, että tämä palkansaajien ja yrittäjien välimaastoon sijoittuva porukka ei ollutkaan mikään historian jäännöserä. He ovat vähitellen kasvava ja parhaillaan omaa ääntään etsivä muutosvoima.

Itsensätyöllistäjiä ovat edellä mainittujen yksinyrittäjien lisäksi esimerkiksi ammatinharjoittajat, freelancerit ja apurahansaajat – siis ihmiset, jotka omalla työllään ansaitsevat elantonsa palkkatyösuhteen ulkopuolella. Heitä on miehiä ja naisia, nuoria ja

vanhoja, korkeasti koulutettuja ja ainoastaan työssä oppineita. On konsultteja, muusikoita, toimittajia, fysioterapeutteja, kampaajia, hierojia, siivoojia, kirvesmiehiä, talonrakentajia, puuseppiä ja kuorma-auton kuljettajia. On vannoutuneita yrittäjiä ja niitä, jotka ovat valinneet sen vain olosuhteiden pakosta.

Kaikkia heitä kuitenkin yhdistää vaikeasti määriteltävä työmarkkina-asema.

Itsensätyöllistäjä voi myydä osaamistaan henkilöyhtiönä tai osakeyhtiönä ilman työvoimaa. Toinen vaihtoehto on toimia ammatinharjoittajana, jolloin kauppa käy toiminimen kautta. Monet freelancerit myyvät osaamistaan palkkaa tai palkkiota vastaan, jolloin heidän statuksensa valuu kohti palkansaajan asemaa. Tavallista on palapelityöllistyminen: samalla henkilöllä voi olla useita samanaikaisia toimeksiantosuhteita, ja samanaikaisesti esimerkiksi sekä työsuhteessa tehtäviä keikkoja että toiminimen kautta tehtyjä toimeksiantoja.

Virallisen kategorian puuttuessa itsensätyöllistäjien luokittelu perustuu vastaajan omaan ilmoitukseen. Tilastokeskuksen vuonna 2014 julkaistussa tutkimuksessa kolmannes itsensätyöllistäjistä työskenteli rakennus-, kuljetus-, ja teollisuusaloilla ja neljännes palvelualoilla. Muita itsensä työllistäjille tyypillisiä luokkia olivat kulttuuriala ja käsityöläiset (17 %), tietotyön erityisasiantuntijat (15 %) ja kaupan, terveyden ja tietotyön asiantuntijat (14 %).

Miten itsensätyöllistäjäksi tullaan?

Itsensätyöllistäjien määrä näyttää kasvavan. Taustalla on työmarkkinoiden murros, joka rapauttaa vanhaa järjestystä ja työntää ihmisiä turvautumaan ansiomuotoihin, joita aikaisemmin välteltiin. Vaikka kokopäiväiset ja vakituiset työsuhteet edelleen muodostavat työelämän valtavirran, trendi vie muualle.

Yrittäjämuotoisen työn yleistyminen kiteytyy oleellisesti kysymykseen työn hinnoittelusta. Työsuorituksen ostaminen toimeksiantona vapauttaa ostajan kaikista työnantajavelvoitteista. Nopeatempoisessa maailmassa sekä yritykset että työn suorittajat hakevat ratkaisuja, jotka mahdollistavat projektiluontoista ja vaihtelevaa työn suorittamista. Sen seurauksena on syntynyt tilanne, jossa työn suorituksen tekijä on äärimmäisen epävarmassa neuvotteluasemassa.

Valtaosa itsensätyöllistäjistä ei tekisi samaa työtä mieluummin palkkatyösuhteessa. Tämä siitä huolimatta, että heidän työmarkkina-asemansa on hyvin

> Työsuorituksen ostaminen toimeksiantona vapauttaa ostajan kaikista työnantajavelvoitteista.

epävarma ja toimeentulo usein niukka. Jotkut ovat päätyneet tähän asemaan, koska arvostavat autonomiaansa vakaata palkkatuloa enemmän. Toiset haluavat toimia alalla, jolla itsensätyöllistäjät ovat vakiintunut tai jopa pääasiallinen työn teon muoto. Verrattuna useimpiin palkkatöihin, tuo itsensätyöllistäminen vapautta ja valtaa itse päättää omasta ajankäytöstään ja oman työnsä sisällöstä.

Toisaalta osa itsensätyöllistäjistä eivät näe itseään yrittäjinä eivätkä halua tulla luokitelluksi sellaiseksi. Perinteisistä yrittäjistä heidät erottaa esimerkiksi suhtautuminen voittoon - useimmat hinnoittelevat työnsä niin, että kyse on suoraan työstä tehdystä korvauksesta. Kulttuuri- ja media-alan freelancerit tai metsurit harvoin suunnittelevat "yrityksensä" laajentamista tai ihmisten palkkaamista, vaan kyse on aika pitkälti samankaltaisesta työn suorituksesta kuin mitä palkkatyösuhteessakin voisi tehdä. Erityisesti kulttuurialalla työn luonne poikkeaa perinteisestä yrittäjyydestä merkittävästi.

Noin viidennes itsensätyöllistäjistä on kuitenkin niitä kuuluisia pakkoyrittäjiä, siis ihmisiä, jotka tekisivät mieluummin palkkatyötä. Erityisesti media- ja kulttuurialalla töitä teetetään freelancereilla, ilman työnantajavelvoitteita. Kulttuurialan ammattilaisista yli puolet ilmoittaa ryhtyneensä itsensätyöllistäjäksi, koska palkkatyötä ei ollut tarjolla ja yrittäjyys tarjosi väylän työllistyä.

Samoin itsensätyöllistäjien joukosta löytyvät ne yrittäjiksi ulkoistetut, joiden entinen työnantaja on ilmoittanut, että jatkossa haluaa ostaa ennen

palkkatyönä tehdyn työn yrittäjätyönä. Erityisen yleistä tämä on rakennus-, kuljetus- ja teollisuusalalla. Myös monen huomiota herättäneen startup-yrityksen, kuten ruokalähetyksiin keskittyneen Woltin, liiketoiminta perustuu työsuoritusten ulkoistamiseen toimeksiantosopimuksille.

Moniongelmainen sosiaaliturva

Vaikka useimmat itsensätyöllistäjät arvostavat työhön liittyvää itsenäisyyttä eivätkä haikaile palkkatöihin, se ei tarkoita, että kaikki olisi hyvin. Niin kuin ovat itsensätyöllistäjän ansiot usein pieniä ja satunnaisia, niin on hänen sosiaaliturvansakin. Vakaita palkkatyösuhteita ajatellen kehitetyssä järjestelmässä palapelimäinen työ tuottaa aukollista sosiaaliturvaa.

Suomen työttömyysturvalainsäädäntö tunnistaa vain palkansaajan ja yrittäjän. Koska itsensätyöllistäjiä ei ole järjestelmiä rakennettaessa tultu ajatelleeksi, ei heille ole omaa lokeroa. Ongelma yritetään kiertää kohtelemalla heitä ajoittain yrittäjinä, ajoittain palkansaajina.

Nykyisellään henkilön työttömyysturvan ratkaisee, arvioidaanko hänen yritystoimintansa pää- vai sivutoimiseksi. Jos yritystoiminta katsotaan olevan päätoimista, ei oikeutta työttömyysturvaan ole. Jos sen taas arvioidaan olevan sivutoimista, on henkilöllä mahdollisuus soviteltuun päivärahaan. Rajanvetoon ei ole olemassa mitään selkeitä ja yhtenäisiä kritee-

rejä. Tästä syystä päätöstä ei voi ennakoida, vaan viranomaisratkaisut vaihtelevat TE-toimistosta ja virkailijasta riippuen.

Tämä on tietysti byrokratialoukku erityisesti niille itsensätyöllistäjille, joilla työtarjoukset tulevat epäsäännöllisesti eivätkä riitä kattamaan elämiskustannuksia. Työttömyysturvaa saattaa joutua hakemaan uudestaan useita kertoja vuodessa, eikä koskaan voi olla varma, saako sen samoin perustein kuin edelliskerralla. Epäselvä tilanne johtaa siihen, että monet freelancerit eivät uskalla ottaa keikkoja vastaan siinä pelossa, että TE-toimiston virkailija tulkitsee pienenkin työkeikan niin, että se estää kokopäivätyön vastaanottamisen.

Toisaalta työttömyysturvan ennakoimattomuus on myös merkittävä kitkatekijä uuden yritystoiminnan syntymisessä. Jos riski työttömyysturvan menettämiseen on vaikeasti arvioitavissa, on työttömällä korkea kynnys lähteä kokeilemaan yritysideaansa.

Mutta ongelmat eivät tyhjene työttömyysturvaan, sillä itsensätyöllistäjänkin on maksettava vuokra ja ostettava ruokaa myös vanhana ja sairaana. Yrittäjiksi määritellyt henkilöt ovat nimittäin velvoitettuja itse huolehtimaan eläketurvastaan. Eläkevakuutuksen pohjalta määräytyvät myös sairaus- ja vanhempainrahat. Palkansaajien kohdalla eläkejärjestelmän kestävyydestä ja kunnollisen eläketurvan takaamisesta kaikille on huolehdittu pakollisilla eläkemaksuilla, joiden taso on valmiiksi määritelty.

Ongelma pienituloisten itsensätyöllistäjien kohdalla muodostuu kovasta kilpailusta yhdistettynä

> 43 % itsensätyöllistäjistä ei maksa itselleen riittävää eläkettä.

paineeseen minimoida ylimääräiset menot, kun tulotaso muutenkin on erittäin heikko. Jos elää jatkuvasti huolehtien tulojen riittävyydestä, on harvalla mahdollisuus varmistua vasta vuosien tai vuosikymmenten päästä ajankohtaiseksi tulevasta vanhuuseläkkeen riittävästä tasosta.

Tilanne johtaa alivakuuttamiseen. Tilastokeskuksen selvityksen mukaan 43% itsensätyöllistäjistä ilmoitti, etteivät he omasta mielestään maksa itselleen riittävää eläkettä. Vastaajista joka kymmenes ei maksa eläketurvaa lainkaan. Itsensätyöllistäjien sosiaaliturvaan syntyy näin valtava aukko. Sen lisäksi alivakuuttaminen tarkoittaa tulonsiirtoa toimeksiantajille. Mikäli itsensätyöllistäminen lisääntyy edelleen, se tarkoittaa kestävyysongelmaa myös kansaneläkejärjestelmälle.

Järjestäytymisen oikeus

Itsensätyöllistäjien työmarkkina-asema kielii myös monella tasolla muutoksista, jotka Suomen työmarkkinoilla on ollut ja on käynnissä. Näinä aikoina, kun työnantajat vaativat lisää joustoja ja paikallista sopimista, voi itsensätyöllistäjien työmarkkina-aseman myös nähdä esimerkkinä siitä, mitä paikallinen

sopiminen äärimmillään voisi tarkoittaa.

Yksi keskeinen ongelma itsensätyöllistäjien kohdalla on puuttuvat mahdollisuudet neuvotella kollektiivisesti. Itsensätyöllistäjien yhteenliittymät työn hinnasta neuvottelemiseksi tulkitaan Suomessa laittomiksi yritysten muodostamiksi kartelleiksi. Tämän seurauksena itsensätyöllistäjät ovat tosiasiallisesti yksin sopiessaan työn hinnasta toimeksiantajien kanssa, vaikka monet ammattijärjestöt kyllä julkaisevat suosituksia hinnoittelusta.

Työntekijöiden järjestäytymisoikeus ei sattumalta ole yksi vanhimmista perusoikeuksista. Se on syntynyt havainnosta, että työn kysynnässä ja tarjonnassa vallitsee äärimmäisen harvoin sellainen tasapaino, joka mahdollistaisi yksittäiselle työntekijälle kohtuullisen neuvotteluaseman. Tässä suhteessa ei ole merkitystä sillä, myykö henkilö työtään palkka- vai yrittäjäsuhteessa. Siksi esimerkiksi kansainvälinen työjärjestö ILO ulottaa järjestäytymisoikeuden myös itsensätyöllistäjiin.

Itsensätyöllistäjien heikko neuvotteluasema johtaa työn alihinnoitteluun. Tämä näkyy itsensätyöllistäjien tulotarkastelussa. Toimeksiantoja saadakseen joutuvat monet itsensätyöllistäjät myymään työtään ammattiyhdistysliikkeen suojaamia palkansaajia heikommilla ehdoilla. Kun palkansaajat sijoittuvat melko tasaisesti kaikkiin eri tuloluokkiin, sijoittuu melkein kolmasosa itsensätyöllistäjistä alimpaan tulokymmenekseen.

Kartellilainsäädännön suomalaistulkinta ei mahdollista itsensätyöllistäjille sitä joukkovoimaa,

jolla työntekijät ovat perinteisesti vastanneet työn kysynnän ja tarjonnan epätasapainoon. Tilastokeskuksen tutkimuksessa iso osa itsensätyöllistäjistä ilmoittaa kokevansa neuvotteluasemansa heikoksi. Kulttuurialalla prosenttiosuus on kaikista suurin, yli 40 prosenttia.

Itsensätyöllistäjät ovat suomalaisen keskisuuren kunnan kokoinen pilotti, jossa muhii eläkepommi ja suojattomat vanhemmuudet. Nämä ihmiset elävät jo tänään siinä heikkojen työehtojen maailmassa, jota paikallisen sopimisen advokaatit ajavat koko työelämään – maailmassa, josta irtaantuminen vei Suomelta aikanaan vuosikymmeniä.

Mitä on tehtävä?

Kysymys itsensätyöllistäjien asemasta kietoutuu tiukasti muuhun työelämän murrokseen, eikä sitä siksi voida ratkaista niistä erillään, ei ilman perustulon kaltaisia laajoja yhteiskunnallisia rakenneuudistuksia. Näitä odotellessa on silti mahdollista toteuttaa joitakin ensiaputoimia, jotka tekevät tämän päivän itsensätyöllistäjän elämästä helpompaa ja poistaisivat järjestelmästä tarpeetonta kitkaa.

Itsensätyöllistäjän sosiaaliturvan kannalta kaikkein tärkeintä olisi selkiyttää, yksinkertaistaa ja yhdenmukaistaa työttömyysturvalainsäädäntöä siten, että hakuprosessit nopeutuvat ja hakijan on mahdollista tietää etukäteen, miten jokin työmah-

dollisuuden vastaanottaminen vaikuttaa hänen sosiaaliturvaansa. Ymmärrettävien ja yksitulkintaisten säännösten rinnalle on luotava ennakkopäätösjärjestelmä, josta henkilö voi saada sitovan viranomaiskannan valintansa seurauksista jo etukäteen.

Palkansaajien työttömyysturvan 300 euron suojaosan ulottaminen myös muihin ansiotuloihin vähentäisi byrokratiaa ja mahdollistaisi sellaiset pienimuotoiset yrityskokeilut, joihin ihmiset eivät nyt uskalla ryhtyä.

Sosiaaliturvaa tulisi kokonaisuudessaankin kehittää siten, että se mahdollistaisi kitkattoman siirtymisen palkansaajasta yrittäjäksi ilman pelkoa sosiaaliturvan menettämisestä tai kohtuuttomista byrokratialoukuista. Työn myymisestä saatua tuloa tulisi kohdella yhtäläisesti työn kestosta ja sen teettämisen tavasta riippumatta. Askel tähän suuntaan olisi työttömyysturvan yhdistelmävakuutus, jolloin itsensätyöllistäjä voisi vakuuttaa samanaikaisesti sekä työntekijä- että yrittäjälähteistä saamansa tulot. Palkansaajakassan jäsen voisi siis ottaa lisävakuutuksen esimerkiksi toimeksiannon kautta saatuja yrittäjätuloja varten ja yrittäjä voisi vakuuttaa yrittäjäkassassa myös palkkatulojaan.

Laajempi uudistus samaan suuntaan olisi siirtyminen yhtenäiseen eläkevakuutusjärjestelmään, joka huomioisi perinteisempien palkka- ja yrittäjätulojen lisäksi myös esimerkiksi tekijänoikeustulot, joista nykytilanteessa maksetaan ansiotuloveroa, mutta jotka eivät kerrytä eläkettä tai muita ansiosidonnaisia etuuksia.

Itsensätyöllistäjät kuuluvat tällä hetkellä pääsääntöisestä yrittäjien eläkevakuutuksen piiriin, joskin tieteen ja taiteen apurahansaajat vakuutetaan maatalousyrittäjän eläkelain mukaan. Alivakuuttaminen on itsensätyöllistäjien keskuudessa yleistä, johtuen tekijöiden pienistä tuloista ja YEL-maksujen suuruudesta. YEL-työtulon perusteella määräytyy myös itsensätyöllistäjien työttömyyskorvauksen, sairauspäivärahan ja vanhempainpäivärahojen määrä.

Työn halpuuttamiseen yrittäjämuodon kautta voidaan puuttua muuttamalla nykyistä työlainsäädäntöä kattamaan entistä laajemmin tilanteita, joissa henkilö on sopimusperustaisesti yrittäjä, mutta tosiasiallisesti palkansaaja-asemassa. Näin saataisiin osa näennäisyrittäjistä takaisin tavanomaisen työ- ja sosiaaliturvalainsäädännön piiriin. Jo nykyisin työsuhde voidaan katsoa syntyneeksi ilman nimenomaista työsopimusta, mikäli työn tekemisen ehdot tulevat lähemmäksi palkansaajan kuin yrittäjän asemaa. Nämä kriteerit on päivitettävä vastaamaan nykyistä työelämää.

Järjestäytymisoikeuden osalta Suomen tulisi seurata Tanskan esimerkkiä ja tulkita itsensätyöllistäjät mahdollisimman laajasti ”työmarkkinoiden kolmanteen ryhmään”, jonka kollektiivista järjestäytymistä EU:n kilpailulainsäädäntö ei rajoita.

Yrittäjäverotuksessa tärkeää on kohdentaa veronalennusvaraa pienituloisiin yrittäjiin ja itsensätyöllistäjiin. Tällainen uudistus olisi arvonlisäverollisen myynnin alarajan nostaminen 10 000 eurosta 25 000 euroon. Vapauttamalla pienimuotoista liiketoi-

mintaa harjoittavia arvonlisäverovelvollisuudesta vähennetään byrokratiaa ja parannetaan pienituloisimpien yrittäjien taloudellista asemaa.

Hämmentävä laki

Joulukuussa 2015 eduskunta keskusteli itsensätyöllistäjien työttömyysturvasta. Hallituksen esitys oli herättänyt huolta freelancereiden ja luovilla aloilla työskentelevien joukossa. Muutos koski “omassa työssään työllistyvä” -kategorian poistamista työttömyysturvalainsäädännöstä kokonaan.

Osa ihmisistä tulkitsi tämän siten, että hallitus on nyt tekemässä kaikista freelancereista yrittäjiä. Toisaalta esityksen kannattajat muistuttivat, että kahden erillisen kategorian ylläpitämisessä ei ollut järkeä, kun molempiin kuitenkin sovellettiin samanlaista arviointia toiminnan sivu- ja päätoimisuuden osalta. Eräät asiantuntijat puolestaan kiistivät tämän ja väittivät, että yhdenmukaisesti säädöspohjasta huolimatta “omassa työssään työllistyvä”-kategoriaan oli kuitenkin käytännössä sovellettu löyhempää arviointia kuin yrittäjiin. Siksi lakimuutos kyllä voi heikentää monen itsensä työllistäjän mahdollisuutta työttömyysturvaan, ellei samanaikaisesti merkittävästi päivitetä ja selkeytetä TE-keskuksille annettavaa lain soveltamisohjetta.

Mielenosoituksia järjestettiin, nimiä kerättiin ja kansanedustajien sähköpostit täyttyivät vetoomuksista. Poliitikkoja vaadittiin huolehtimaan itsen-

sätyöllistäjien työttömyysturvaan myös jatkossa. Lukuisista protesteista ja yleisestä hämmingistä huolimatta eduskunta hyväksyi lain äänin 119-67. Vasemmistoliitto, vihreät ja RKP jättivät eriävän mielipiteen, jossa esityksen epäiltiin heikentävän itsensätyöllistäjien työttömyysturvan ennakoitavuutta ja tunnistavan huonosti työmarkkinoiden muutostrendejä.

Työttömyysturvalain muutoksen ympärillä syntynyt hämmennys osoitti, miten paljon tietämättömyyttä poliitikoilla, viranomaisilla ja työmarkkinaosapuolilla edelleen on kaikista niistä sosiaaliturvaan, työsuhdeturvaan ja eläketurvaan liittyvistä säännöistä, joihin muut kuin vakituisessa työsuhteessa olevat jatkuvasti törmäävät. Se kuitenkin toi näkyviin myös itsensätyöllistäjien yhteiskunnallisen toiminnan potentiaalin – että ilmiö on jo ylittänyt sen rajan, jossa yksilöistä tulee tunnistettuja intressiryhmiä. Se ennakoi, että tämä ei jää tähän. Tuttujen kilparavurien rinnalle on ilmaantunut musta hevonen.

Tammikuussa 2016 oli lupaavasti alkanut itsensätyöllistäjien liikehdintä hiljentynyt. Ihmiset jäivät odottamaan, miten tässä kävisi.

Itsensätyöllistäjien ensiapupaketti

1. Ennakkopäätösjärjestelmä työttömyysturvaan
2. Työttömyysturvan 300 euron suojaosuuden ulottaminen kaikkiin tuloihin
3. Yhdistelmävakuutus
4. Työsopimuslain laajennus palkansaajiin rinnastettaviin itsensätyöllistäjiin
5. Järjestäytymisoikeus
6. Arvonlisäveron alaraja 25 000 euroon

vasemmisto
vänstern